

ნათია სვინტრაძე

**"ვეფხისტყაოსანი" და კლასიკური სპარსული
ლიტერატურა**

ქართულ-სპარსულ ლიტერატურულ ურთიერთობებს მრავალსაუკუნოვანი ისტორია აქვს. საქართველოში სპარსული კულტურის შემოსვლას, გარდა გეოგრაფიული სიახლოვისა, ხელს უწყობდა მჭიდრო პოლიტიკური და ეკონომიკური ურთიერთობა. XII საუკუნეში საქართველო, როგორც მძლავრი ფეოდალური სამეფო, დიდ როლს თამაშობდა მახლობელი ხალხების ისტორიაში. "საქართველოს ახლო ურთიერთობამ არაბულ-სპარსულ კულტურულ მიმდინარეობებთან და მათი სალიტერატურო ძეგლების გაცნობამ საქართველო ერთგვარად აქცია შუამავლად მაჰმადიანურ აღმოსავლეთსა და ქრისტიანულ-ბერძნულ-რომაულ დასავლეთს, ამ ორ სარწმუნოებრივად განსხვავებულ სამყაროს შორის (ივ. ჯავახიშვილი, 1988, გვ. 407).

კულტურული ურთიერთკავშირი საქართველოსა და ირანულ სამყაროს შორის განსაკუთრებით გაძლიერდა დავით აღმაშენებლის დროს, როდესაც შირვანი ქართული სახელმწიფოს მმართველობის ქვეშ იმყოფებოდა. ამასთან ერთად, შირვანშაჰებს ნათესაური კავშირიც ჰქონდათ საქართველოს სამეფო კართან.

სპარსული კულტურის საგანძურში ქართულ ელემენტს თავისი წვლილი შეჰქონდა არა მარტო საქართველოს ზეობის ხანაში, არამედ დაქვეითების დროსაც. ამიტომ გავლენის სფერო ცალმხრივი არ ყოფილა. ამაზე მეტყველებს ქართულ წყაროებში დაცული ცნობები და ნათარგმნი თუ გადმოკეთებული ძეგლები, რომლებიც ძვირფას წყაროს წარმოადგენს კლასიკური სპარსული მწერლობის ისტორიისათვის.

ძნელი საფიქრებელია, რომ ირანელი პოეტები არ იცნობდნენ ქართულ ლიტერატურას და მისი უდიდესი წარმომადგენლის რუსთველის ქმნილებას. სამეცნიერო ლიტერატურაში არსებობს ცნობები, რომ ქართველ და შირვანელ პოეტთა შორის ხშირად იმართებოდა პაექრობები. "ბარამგურიანის" მისეულ გამოცემაში, პროფ. კ. კეკელიძეს მოჰყავს ცნობა 1193-94 წლებში თამარის კარზე მისულ აღსართან მეორისათვის გამართული ნადიმის შესახებ, რომელზედაც "იყო ზმა მგოსანთა და მუშაითთა". მეცნიერის აზრით, იქ ქართველი და შირვან-აზერბაიჯანელი და სპარსელი პოეტების შეჯიბრება უნდა მომხდარიყო და, შესაძლოა, "ვეფხისტყაოსანის" ავტორი და ნიზამი განჯელიც იღებდნენ მონაწილეობას. საინტერესოა, რომ პოემის "ზოსროვი და შირინის" დასკვნით ნაწილებში, სადაც ნიზამი მისი მტრებისა და მეტოქეთა შესახებ ლაპარაკობს, ერთი რომელიც ქრისტიანი პოეტი იხსენიება. "ვინ უნდა იყოს ნიზამის მიერ მოხსენებული ქრისტიანი პოეტი, თუ არა ერთი რომელიმე ქართველი პოეტთაგანი, თამარის კარის მეზობტე ჩახრუხაძე, შავთელი ან შეიძლება იმ დროისთვის ახალგაზრდა რუსთველი, რომელიც უეჭველია "ვეფხისტყაოსანის" დაწერამდეც ცნობილი პოეტი იქნებოდა (დ. კობიძე, 1983, გვ. 412).

ცნობილია, რომ რუსთველი იცნობდა სპარსულ ლიტერატურას. ზოგიერთი მეცნიერის აზრით, მან იცოდა სპარსული ენა (დ. ალიევა. 1985. გვ. 304).

“ვეფხისტყაოსანში” იხსენიებიან სპარსელ პოეტთა თხზულებების გმირები. ერთ-ერთი პოემა, რომელსაც რუსთველი იცნობდა არის XI საუკუნის სპარსელი პოეტის ფაზლადდინ გორგანის თხზულება “ვის ო რამინი”. ამ პოემის მთავარი გმირები ვისი და რამინი არაერთხელ არიან მოხსენიებული “ვეფხისტყაოსანში”.

“იგი ჭირი არ უნახავს არ რამინს და არცა ვისსა” (181).

ასე აღწერს რუსთველი ტარიელის საძებნელად უცხო მხარეში გაჭრილი ავთანდილის განცდებს.

“ფატმანს ჰკვლიდა უმისობა, რამინისი ვითა ვისსა” (1076).

რუსთველი ვისისა და რამინის განცდებს ადარებს ავთანდილის ტანჯვას. უფრო მეტი, სხვაგან იგი ავთანდილისა და თინათინის მიჯნურობის შესახებ ამბობს:

“ნუ ეჭვ მიჯნურთა მათებრთა ნუცა თუ რამინს და ვისსა” (1538).

რუსთველი თავისი პოემის მოქმედი გმირების გრძნობებსა და განცდებს ადარებს ვისისა და რამინის განცდებს. ვისი და რამინი ტრაგიკული ბედის მქონე წყვილია, რომლებმაც უმარავი სულიერი და ფიზიკური ტანჯვის გადატანის შემდეგ მიაღწიეს მიზანს და იქორწინეს. რუსთველი ერთგვარი სიმპათიითაც კი ეკიდება გორგანის თხზულებას. მაშინ, როცა თვით “სპარსულ პოეზიაში ისინი შექმნისთანავე ოდიოზურ პიროვნებებად იქცნენ. ნიჰამი განჯელმა თავისი სამიჯნურო პოემა “ზოსროვ ო შირინ” “ვის ო რამინის” დიდი გავლენით დაწერა, მიუხედავად ამისა, ის უარყოფილად, სახელგატეხილად იხსენებს ვისს (აღ. გვახარია, 2002, გვ. 53).

“ვეფხისტყაოსანში” დასახელებული არიან ნიჰამი განჯელის პოემის “ლეილი და მაჯნუნის” პერსონაჟები ყაისი (მაჯნუნი) და სალამან (იზნ-სალამი).

“მისნი ვერ გასძლნეს პატიჟნი ვერ კაენ, ვერცა სალამან” (1335).

რუსთველოლოგიაში პოემის ეს ადგილი კარგა ხანს გაუგებარი იყო. ნ. მარი ფიქრობდა, რომ სალამანი სპარსული რომანის “სალამან და აბსალის” გმირი იყო. ეს მოსაზრება არ გაიზიარა კ. კეკელიძემ, რადგან სალამანის სიყვარული აბსალისადმი კმაყოფილდებოდა და სიამითა და მხიარულებით ხასიათდებოდა (კ. კეკელიძე, 1964, გვ. 8). მისი აზრით, ამ სტროფში მოხსენიებული არიან ნიჰამის “ლეილი და მაჯნუნის” პერსონაჟები.

იუსტინე აბულაძე აღნიშნავდა, რომ იზნ სალამი არ შეიძლება, მიჯნურის ჰიპერბოლურ სახედ იქნას მიჩნეული. მისი აზრით, “სალა” იგივეა, რაც სალი კლდე. კაენი კი ძმისძველელი კაენი ძველი აღთქმიდან (ი. აბულაძე, 1967, გვ. 282).

ლიტერატურაში რუსთველამდე სალამანისა და აბსალის ამბავი გალექსილი იყო თუ არა, ჩვენ არ ვიცით. დ. კობიძის შრომაში (დ. კობიძე, 1964), სადაც მან ვრცლად მიმოიხილა სალამანისა და აბსალის შესახებ არსებული სიუჟეტები, ნაჩვენებია, რომ ეს ამბები რადიკალურად განსხვავდება ერთმანეთისაგან, როგორც აღმოსავლურ, ისე დასავლურ სამყაროში. გამორიცხული არ არის, რომ მუსლიმურ და ქრისტიანულ სამყაროში ასე ფართოდ ცნობილი მოთხრობის კიდევ სხვა, დღემდე მოუღწეველი ვერსიები არსებულებოდა და ისინი ცნობილი ყოფილიყო განსწავლული რუსთველისათვის. ამიტომ არაფერია მოულოდნელი იმაში, რომ “ვეფხისტყაოსნის” ავტორს ამ სახისთვის მიემართა.

მიუხედავად იმისა, რომ ნიკო მარის მიხედვრას შესაძლებელ ვერსიად მიიჩნევს, მ. თოდუა წარმოადგენს ახალ მოსაზრებას ამ საკითხის თაობაზე. მისი აზრით, აქ საქმე გვაქვს მაჯნუნის ტიპის პერსონაჟთან, რომლის სიყვარული წრესგადასული ყოფილა და რომელსაც ამის გამო დიდი სატანჯველი გამოუვლია. ჩანს, არაბულ სამყაროში არსებობდა კაისის (მაჯნუნის) მსგავს მიჯნურთა

შორის (ზეიდი, ურვა, კაის იბნ ზარიში, ალ-მურაკიში, ან-ნახდი, ჯამილი და სხვები) კიდევ ერთი სიყვარულისაგან გახლებული და ამით საარაკოდ ქცეული, მიჯნური — სალამი და არ არის გამორიცხული, სწორედ მას გულისხმობდეს რუსთველი. ასეთი სახელის მქონე მიჯნურს იხსენიებს ე. კრაჩკოვსკიც. ამდენად, რუსთველი შეიძლება ორ მიჯნურზე, კაისსა და სალამზე მიგვანიშნებდეს, როგორც სიყვარულისგან დახლებულ პერსონაჟებზე (მ. თოდუა, 2002, გვ. 21).

რუსთველის ნაცნობობას სპარსულ ლიტერატურასთან ადასტურებს "ვეფხისტყაოსნის" კიდევ ერთი სტროფი:

"ისრითა მოკლის ნადირი, როსტომის მკლავფერძესითა" (192).

როსტომი X საუკუნის გენიალური სპარსელი პოეტის ფირდოუსის "შაჰნამეს" მთავარი პერსონაჟია. ამ თხზულების ქართული რედაქცია იწოდება "როსტომიანად". "როსტომიანის" კვალი აღუბეჭდავს რუსთველის ეპოქის ყველა ქართულ ლიტერატურულ ძეგლს: "ქართლის ცხოვრებას", "აბღულ-მესიანს", "თამარიანსა" და "ვისრამიანს" (ალ. ბარამიძე, 1945, გვ. 222). ამიტომ საკვირველი არაა, თუ ამ კვალს "ვეფხისტყაოსანშიც" ვხვდებით, მაგრამ საინტერესოა ის, თუ რა ღრმად და დეტალურად იცნობს რუსთველი სპარსელი პოეტის თხზულებას. "საქმე ისაა, რომ პოემაში მრავალგზის აღწერილია როსტომის ლაშქრობა მტრისა თუ ბოროტი ძალების, წინააღმდეგ, მისი მოგზაურობა ტყე-ღრეში, ხშირად მარტოდმარტო. გზად მიმავალი იგი კლავს ნადირს და კოცონზე შემწვარი მწვადით ვახშობს. ნადირობისას თუ ბრძოლის დროს, მას ერთგულად ემსახურება უზარმაზარი მშვილდი და უსამველოდ გრძელი ისრები, რომელთა გასატყორცნად, ცხადია, ასევე უჩვეულოდ გრძელი და ღონიერი მკლავები იყო საჭირო. ზოგჯერ მისი ისარი, ხეს რომ აპობდა, მტერს შუბიც კი ეგონა. აი, ეს დეტალია ასახული რუსთველის მიერ ანალოგიურ სიტუაციაში, როდესაც ტარიელის მძებნელ ავთანდილს "ჭამა მოუნდის ადამის ტომთა წესითა," ისრით მოკლა ნადირი, შამშის პირს გარდახდა და ცეცხლი დაანთო კვესითა. ავთანდილის ისარი როსტომის ისარზე გრძელი იყო, ხოლო მისი მკლავი - როსტომის მკლავზე უფრო ღონიერი. ამდენი რამ იგულისხმება ამ ლაკონიურ ფრაზაში (ალ. გვახარია, 2002, გვ. 53).

სრულიად ნათელია, რომ რუსთველი კარგად იცნობდა სპარსულ ლიტერატურას და ადვილი შესაძლებელია, რომ ის დედანში ეცნობოდა უდიდესი სპარსელი პოეტების: ფირდოუსის, გორგანის, ნიზამისა და სხვათა შემოქმედებას.

კლასიკური პერიოდის ირანულ პოეტთა შორის პოეტური აზროვნების, მხატვრული სახეების, შედარება-მეტაფორების გამოყენების თვალსაზრისით რუსთველთან ყველაზე ახლოსაა ნიზამი განჯელი. ჟანრობრივი თვალსაზრისით, ნიზამის "ლეილი და მაჯნუნი" და "ზოსროვი და შირინი" ისევე, როგორც რუსთველის "ვეფხისტყაოსანი" შუა საუკუნეების რომანული ჟანრის კლასიკურ ნიმუშებს წარმოადგენენ. ბუნებრივია, რომ მათ საერთო ტიპოლოგიური ნიშნები აღმოაჩნდეთ. პოემებს აქვთ პროლოგი, ძირითადი ნაწილი და ეპილოგი. პოემათა შორის მსგავსება ჩანს არქიტექტონიკაში, გარეგან ფორმაში, სიუჟეტის განვითარებასა და შინაარსის ზოგიერთ დეტალში. განსაკუთრებით ემსგავსება ერთმანეთს "ლეილი და მაჯნუნისა" და "ვეფხისტყაოსნის" პროლოგები. ნიზამის პოემის შესავალში ყველა ის ელემენტი გვაქვს, რასაც რუსთველის პოემის პროლოგში ვხვდებით. ორივე თხზულების შესავალ ნაწილში ერთნაირი თემებია გაშლილი. როგორც მ. თოდუა აღნიშნავს: ამ თემათაგან ორი-სამი შეიძლება სხვა სპარსული პოემების პროლოგებშიც იკითხებოდეს ნაირ თემებთან ერთად. მაგრამ ასე ერთიან და ასეთი თანმიმდევრობით ისინი მხოლოდ ნიზამის "ლეილი და მაჯნუნში" ვხვდებით (მ. თოდუა, 1993, გვ. 10). ფორმითაც "ვეფხისტყაოსანი"

ისევეა ამბებად დაყოფილი, როგორც “ლეილი და მაჯუნნი“. თხზულებებში ვხვდებით ჩართულ ეპიზოდებს, რომლებიც ერთი და იმავე მხატვრული ფუნქციითაა გამოყენებული, როგორც ნიჰამის ისე რუსთველის მიერ.

მიჯნურობის საკითხთან დაკავშირებით ნიჰამიცა და რუსთველიც მსგავს მოსაზრებებს გამოთქვამენ. ნიჰამი, ისევე როგორც რუსთველი, მსჯელობს სიყვარულის რაობაზე, საუბრობს მიჯნურის თვისებების, მიჯნურის ზნეობრივი ნორმების შესახებ. ნათლად არის გამოკვეთილი მიჯნურისადმი ერთგულების მომენტი, რითაც იგი უახლოვდება რუსთველის მიჯნურისადმი ერთგულების კონცეფციას. თუმცა პოემაში “ზოსროვი და შირინი“ აღნიშნულის საპირისპირო ეპიზოდებიც მრავლად მოიპოვება.

“ვეფხისტყაოსანში“ ისევე, როგორც “ლეილი და მაჯუნსა“ და “ზოსროვი და შირინში“ ვხვდებით “გაჭრის“ მოტივს. “გაჭრა“ — ძებნის მნიშვნელობით, ძალიან გავრცელებული იყო როგორც აღმოსავლურ, ისე დასავლეთევროპულ და ქართულ კლასიკური ხანის ლიტერატურაში. რუსთველი პროლოგში საუბრობს გაჭრის, როგორც მიჯნურობის აუცილებელი ატრიბუტის შესახებ: “თუ მოყვარე მოყვრისათვის ტირს, ტირილსა ემართლების, სიარული მარტოობა შეენის, გაჭრად ჩაეთვლები“ (31).

რაც შეეხება ნიჰამისა და რუსთველის მოსაზრებებს შაირობის შესახებ, აქ თანხვედრა სრულიად ნათელი და აშკარაა. ორივე პოეტი თავის შეხედულებას პოეზიის რაობაზე პროლოგში აყალიბებს. რუსთველის მოსაზრებას შაირობის შესახებ “ვითა ცხენსა შარა გრძელი და გამოსცდის დიდი რბევა“ (13) ზუსტად ეხმიანება ნიჰამი: “სიტყვის მოედანი ფართო უნდა იყოს, რათა მხედრის უნარი გამოჩნდეს“ (ნიჰამი, 1965, გვ. 584). ორივე პოეტი მცირე ფორმის თხზულებების შექმნას ჭეშმარიტი შემოქმედისთვის შეუფერებლად მიიჩნევს. მათი აზრით, ნამდვილი პოეტის ოსტატობის საზომი ვრცელი ამბების თქმაა. აღნიშნული საფუძველს გვაძლევს, ვიფიქროთ, რომ რუსთველისა და ნიჰამის ეპოქაში მცირე ფორმის ნაწარმოებები პოპულარული ყოფილა. შესაძლოა გაბატონებული მდგომარეობაც ეკავა პოეზიაში. ორივე ავტორი უარყოფით დამოკიდებულებას გამოხატავს საკარო პოეზიისათვის დამახასიათებელი პოეტური ფორმის მიმართ.

აღმოსავლურ ლიტერატურასა და ქართულ მწერლობას ბევრი რამ აქვთ საერთო. კერძოდ, რუსთველის პოეზიაში სპარსელი მკითხველისთვის ნაცნობი შტრიხი, მოტივი, სიტუაცია, პოეტური ხერხები მოსალოდნელია. ზოგჯერ ესა თუ ის დეტალი შეიძლება ჰგავდეს ერთმანეთს, მაგრამ ამით თავად სყვალუბი ერთმანეთს არ ემსგავსებიან (მ. თოდუა, 1964, გვ. 21). სულ სხვაა ის მასალა, რითაც რუსთველი აშენებს თავის ხელთუქმნელ კოშკს და სულ სხვაა ის მასალა, რითაც სპარსელები ქმნიდნენ შედევრებს. მთავარი ისაა, რომ ერთსა და იმავე ეპოქაში ქართულ და სპარსულ ენებზე შეიქმნა გენიალური თხზულებები, რომელთაც ღირსეული ადგილი დაიმკვიდრეს მსოფლიო ლიტერატურაში.

დამოწმებული ლიტერატურა

- ი. აბულაძე, 1967 - ი. აბულაძე, რუსთველოლოგიური ნაშრომები, თბ., 1967.
 დ. ალიევა, 1985 - დ. ალიევა, აზერბაიჯანულ-ქართულ ლიტერატურულ ურთიერთობათა ისტორიიდან, რუსთველი მსოფლიო ლიტერატურაში, თბ., 1985.
 ალ. ბარამიძე, 1945 - ალ. ბარამიძე, ნარკვევები ქართული ლიტერატურის ისტორიიდან, ტ. I, თბილისი, 1945.

- აღ. გვანარია, 2002 — აღ. გვანარია, "ვეფხისტყაოსანის" რამდენიმე ტაეპის აღმოსავლური კომენტარი, თსუ შრომები — "აღმოსავლეთმცოდნეობა", 341, თბ., 2002.
- მ. თოდუა, 1993 — მ. თოდუა, ვეფხისტყაოსანის ნახტომი ანუ რითი სჯობს რუსთველი შექსპირსა და გოეთეს, ქუთაისი, 1993.
- მ. თოდუა, 2002 — მ. თოდუა, "ვერ კაის, ვერცა სალამან", გელათის მეცნიერებათა აკადემიის ჟურნალი, I, ქუთაისი, 2002.
- მ. თოდუა, 2002 — მ. თოდუა, ნიზამი განჯელის "ზოსროვი და შირინი", შესავალი წერილი, თბ., 1964.
- კ. კეკელიძე, 1962 — კ. კეკელიძე, ქართული ლიტერატურის ისტორიიდან, VII, თბ., 1962.
- დ. კობიძე, 1964 — დ. კობიძე, ჯამი და ქართული ლიტერატურის ისტორიის ზოგიერთი საკითხი, თსუ შრომები № 108, თბ., 1964.
- დ. კობიძე, 1975 — დ. კობიძე, სპარსული ლიტერატურის ისტორია, თბ., 1975.
- შოთა რუსთველი, 1988 — შოთა რუსთველი, "ვეფხისტყაოსანი", თბ., 1988.
- ივ. ჯავახიშვილი, 1988 — ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, ტ. II, თბ., 1988.
- ნიზამი განჯელი, 1965 - ნიზამი განჯელი, "ლეილი და მაჯნუნი", ბაქო, 1965 (სპარსულ ენაზე).

NATIA SVINTRADZE

"THE MAN IN THE PANTHER'S SKIN" AND CLASSICAL PERSIAN LITERATURE

The history of Georgian-Persian literary relations counts several centuries. Georgian element was playing its role in the Persian cultural treasury. Therefore, an impact was not unilateral. According to the scientific literature, often, at the Royal Household of Queen Tamar, debates were held, where Georgian, Shirvan-Azeri and Persian poets would compete with each other, and, perhaps, among them were the author of "The Man in the Panther's Skin" and Nizami Ganjavi.

As is known Rustaveli was familiar with the Persian literature. According to some scholars, he knew Persian language and the characters from the works of Persian poets are mentioned in "the Man in the Panther's Skin", such are: the work of the famous Persian poet Pakhradin Gorgan, "Vis O Ramin" - the main characters of this poem Vis and Ramin, the characters of "Leili and Majnun", the poem of Nizami Ganjavi, Kais (Majnun) and Salman (Ibn-Salam), the main character of "Shahnameh" by the brilliant Persian poet Firdous, Rostom. The Georgian edition of this piece is named "Rostomiani". The above mentioned gives the ground to assume that Rustaveli was familiar with the Persian literature and it's quite possible that he read the works of such great Persian poets, as Firdous, Gorgan, Nizami and others in originals.